

Σημειώσεις 2^{ης} ενότητας

Οι συσχετισμοί και η ομαδοποίηση των λέξεων πραγματοποιούνται στο πλαίσιο ενός πολύπλοκου συστήματος, το οποίο είναι δύσκολο να περιγράψουμε έτσι υποθέτουμε ότι οι βασικές σημασιολογικές σχέσεις που συνδέουν τις λέξεις μεταξύ τους είναι οι ακόλουθες:

1. Συνωνυμία. Οι λέξεις που έχουν την ίδια ή παρόμοια σημασία, αποκαλούνται συνώνυμες και συναποτελούν στο πλαίσιο της παραδειγματικής διάστασης της γλώσσας ενιαίο λεξιλογικό πεδίο. Π.χ.:
-δίνω, προσφέρω, παρέχω, χορηγώ, προμηθεύω, εφοδιάζω, κλπ
-παχύς, ευτραφής, παχουλός, γεμάτος, τροφαντός, στρουμπουλός κ.λπ

Η συνωνυμία αποτελεί συμμετρική σχέση, δηλαδή τα μέρη που την απαρτίζουν έχουν την ίδια βαρύτητα και αξία. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι συνώνυμες λέξεις έχουν τη δυνατότητα να εναλλάσσονται αδιακρίτως και να υποκαθιστούν η μία την άλλη σε όλα τα γνωστικά περιβάλλοντα.

2. Αντωνυμία. Οι λέξεις των οποίων οι σημασίες αντιτίθεται με έναν οποιοδήποτε τρόπο, συναποτελούν πεδίο και καλούνται αντώνυμες. Η σημασιολογική αντίθεση που δηλώνεται μέσα από τις αντώνυμες λέξεις είναι δυνατόν να έχει διάφορες μορφές ως εξής:

-απόλυτη ή σχετική. Πχ

- A) παντρεμένος-ανύπαντρος (απόλυτη)
- B) ψηλός-κοντός (σχετική)

Η διάκριση αυτή σημαίνει ότι μπορούμε να πούμε «λιγότερο ψηλός» ή «περισσότερο κοντός», όμως δεν μπορούμε να πούμε «λιγότερο παντρεμένος».

-διμερής ή πολυμερής. Π.χ.

- A) οργανικός- ανόργανος (διμερής)
- B) άνοιξη-καλοκαίρι-φθινόπωρο-χειμώνας (πολυμερής)

Η διάκριση αυτή σημαίνει ότι στην πρώτη περίπτωση «ό,τι είναι οργανικό δεν είναι ανόργανο» και αντιστρόφως. Στη δεύτερη περίπτωση όμως «όταν δεν έχουμε άνοιξη, δεν έχουμε καλοκαίρι» γιατί μπορεί να έχουμε χειμώνα η φθινόπωρο.

-αμοιβαία ή μη αμοιβαία. Π.χ.

- A) θείος-ανιψιά (αμοιβαία)
- B) τεμπέλης-εργατικός (μη αμοιβαία)

Η αντίθεση των σημασιών στο παράδειγμα α εκφράζει μια σχέση στην οποία υπάρχει η λογική αμοιβαιότητα: ο θείος έχει μια ανιψιά και αυτή είναι η ανιψιά του.

3. Υπώνυμια. Είναι μια λέξη χαρακτηρίζεται σε σχέση με κάποια άλλη ως υπώνυμη, όταν η σημασία της καλύπτει ένα μόνο μέρος από τη σημασία της άλλης. Στην περίπτωση αυτή, η λέξη που διαθέτει την ευρύτερη σημασία καλείται υπερώνυμη. Η υπώνυμια, ως λεξιλογικό πεδίο, αποτελεί στην ουσία μια μορφή μη συμμετρική συνωνυμίας. Π.χ.

Υπώνυμο	Υπερώνυμο
Σχολείο	κτίριο
Πλάτανος	δέντρο
Τριαντάφυλλο	λουλούδι
Τρίγωνο	σχήμα
Λεωφορείο	αυτοκίνητο

4. Μορφολογία-τρόπος κλίσης. Η κλιτές λέξεις ομαδοποιούνται στον εγκέφαλο του ομιλητή και σχηματίζουν ομάδες, ανάλογα με τον τρόπο που κλίνονται. Π.χ. τα ουσιαστικά εισηγητής, μαθητής, καθηγητής, αθλητής κλπ, τα επίθετα πλούσιος, σπάνιος, επιτήδειος, τεράστιος, τίμιος, κλπ, και τα ρήματα δένω, χάνω, λύνω, ντύνω, διπλώνω, σηκώνω, κλπ, απαρτίζουν παραδειγματικές ομάδες που βασίζονται στην ομοιότητα της κλίσης.

Ορισμένοι άλλοι τρόποι ομαδοποίησης των λέξεων οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως δευτερεύοντες. Οι κυριότεροι από αυτούς είναι οι ακόλουθοι:

1. Συσχετισμός λέξεων με βάση το χρόνο. Π.χ.

προγενέστερος-μεταγενέστερος
νωρίς-αργά
πρωί-μεσημέρι
πρώτος-δεύτερος

2. συσχετισμός λέξεων με βάση τον τόπο (διάστημα)

πάνω-κάτω-αριστερά-δεξιά
βόρειος-νότιος-ανατολικός-δυτικός
εδώ-εκεί
μακρινός-κοντινός

3. συσχετισμός λέξεων με βάση το σχήμα «αίτιο-αποτέλεσμα». Π.χ.

Διάβασμα-μόρφωση
Κρυολόγημα-πυρετός
Πλούτος-καλοζωία

Περιέργεια-αναζήτηση

4. συσχετισμός λέξεων με βάση το σχήμα δημιουργός (ή δράστης) - δημιουργήμα (ενέργεια)

Συγγραφέας-μυθιστόρημα

Ερευνητής-ανακάλυψη

Εφευρέτης-εφεύρεση

Αγγειοπλάστης-αγγείο

διαρρήκτης-κλοπή

5. συσχετισμός και μορφοποίηση λέξεων με βάση έναν ενιαίο θεματικό κύκλο.
Π.χ.

θέατρο

προσκήνιο	ηθοποιός	παίζω	ταλαντούχος
καμαρινι	σκηνοθέτης	ερμηνεύω	διάσημος	
πλατεία	σκηνογράφος	υποδύομαι	δημοφιλής	

Η γνώση του λεξιλογίου έχει αξία και αποκτά νόημα, μόνο όταν είμαστε σε θέση να το χρησιμοποιούμε δημιουργικά, και όταν έχουμε τη δυνατότητα να το εκμεταλλευτούμε κατά τρόπο που να διευκολύνει την επικοινωνία μας με το περιβάλλον. Οι λέξεις αποκτούν νόημα, μόνο όταν ενταχθούν σε συμφραζόμενα και αποκτήσουν συγκεκριμένη σημασία, λειτουργία και ταυτότητα.

Π.χ. ρήμα κόβω

Οι συνεκφορές λέξεων είναι 4 ειδών:

- 1) συνήθης, δηλαδή συνάψεις λέξεων με κυριολεκτική σημασία, που συνιστούν αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής του ομιλητή και εμπίπτουν στα όρια των συνταγματικών κανόνων της γλώσσας (για παράδειγμα ο Γιάννης κόβει ξύλα)
- 2) Σταθερές ή παγιωμένες, δηλαδή συνάψεις λέξεων (με κυριολεκτική επίσης σημασία) που χρησιμοποιούνται συμβατικά σε συγκεκριμένες περιστάσεις επικοινωνίας ή στο πλαίσιο τυπικών χρήσεων του γλωσσικού κώδικα (για παράδειγμα χρόνια πολλά, καλή επιτυχία, δόξα τω θεώ, εξ ορισμού)
- 3) συνάψεις με μεταφορική σημασία (δεν του έδωσαν προαγωγή και του έκοψαν τα φτερά)
- 4) ιδιοματισμοί (ή ελληνισμοί) δηλαδή ιδιαίτερες συνάψεις λέξεων οι οποίες εμφανίζουν, εν σχέσει προς τις συνήθειες (αλλά και προς τα υπόλοιπα είδη) τη διαφορά ότι η συνολική σημασία τους δεν προκύπτει ή ή είναι εντελώς άσχετη προς τις σημασίες των επιμέρους λέξη λογικών στοιχείων που την αποτελούν (για παράδειγμα τίναξε τα πέταλα, πήραν τα μυαλά του αέρα, έφαγε τη χυλόπιτα δε σηκώνει μύγα στο σπαθί του)

Το λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής

Ευδόπουλος (2008: 97-117)

Κατηγοριοποίηση με μορφολογικά και σημασιολογικά κριτήρια

Υπάρχουν 5 διαφορετικές κατηγορίες λέξεων της ελληνικής σύμφωνα με την Μότσιου (1994:55-62)

A) κανονικές πολύμορφηματικές λέξεις

Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι λέξεις που απαρτίζονται από 2 ή περισσότερα μορφήματα, ένα τουλάχιστον θεματικό/ή και παραγωγικό μόρφημα(με τη δηλωτική σημασία) και ένα τουλάχιστον κλιτικό μόρφημα(γραμματική λειτουργία ανάλογα με την κατηγορία). Για παράδειγμα: Πέτρ-ος, άνθρωπ-ος, δια-μαρτυρ-ία, ξέν(ο)-δοχεί-ο, κούκλ-α (1^η βαθμίδα λεξικότητας όπως ονόματα, επιρρήματα).

B) λεξικές μόνομορφηματικές λέξεις

Στην δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται οι λεξικές μόνομορφήματικές λέξεις, δηλαδή λέξεις που φέρουν λεξική σημασία (και όχι γραμματική λειτουργία) και αποτελούνται αποκλειστικά και μόνο από ένα (θεματικό) μόρφημα. Οι μόνομορφήματικές λέξεις περιεχομένου εντάσσονται στη δεύτερη βαθμίδα λεξικότητας, αφού θεωρούνται λιγότερο λεξικές λέξεις από αυτές της πρώτης βαθμίδας κι είναι μη αναλύσιμες λέξεις, ή ρήματα που δείχνουν χρόνο (τώρα, χθες, σήμερα, αύριο ακόμα ή πάντα) και τόπο (εδώ, εκεί, επάνω, μέσα, έξω, πίσω).

Γ) γραμματικές μόνομορφήματικές λέξεις

Οι λέξεις αυτές έχουν αποκλειστικά γραμματική λειτουργία και αποτελούνται μόνο από ένα μόρφημα. Από ανήκουν είτε στη δεύτερη είτε στην τρίτη είτε στην τέταρτη βαθμίδα λεξικότητας. Τέτοιες λέξεις είναι τα μόρια (π.χ. Θα, να, ας, μη, δεν), τα άρθρα, οι προθέσεις, οι σύνδεσμοι, και σύμφωνα με την Μότσιου(1997:57) και τα βοηθητικά ρήματα έχω και είμαι, παρότι εμφανίζουν ένα περιορισμένο κλιτικό παράδειγμα στον παροντικό και παρελθοντικό χρόνο.

Δ) Μόνομορφηματικά στοιχεία κενά περιεχομένου

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται λέξεις μορφολογικά μια ανάλυση μες και χωρίς σημασιακό περιεχόμενο, τις οποίες μπορούμε να ονομάσουμε μόνομορφήματικά στοιχεία κενού περιεχομένου. Οι λέξεις αυτές δεν μπορούν να εμφανιστούν μόνες τους και αποκτούν ανάλογα με την περίπτωση, λεξική ή γραμματική σημασία μόνο ως συστατικά μιας ευρύτερης ενότητας (λεξικής ή συντακτικής). Για παράδειγμα, κουλουβάχατα, κουτουρού, λάου λάου, μάνι μάνι. Επίσης στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και κάποια στοιχεία που φαίνεται να έχουν περισσότερο γραμματική παρά λεξική υπόσταση και είναι υποχρεωτικά συστατικά φράσεων. Για παράδειγμα,

τα χρειάστηκα, την βρίσκω, μου την δίνει, για δίνε του, είναι απλώς ομώνυμα με τους αντωνυμικούς τύπους και δεν έχουν καμία αναφορική λειτουργία όπως οι αντωνυμικοί τύποι.

Ε) στοιχεία λεξικών φράσεων

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται όλες οι υπαρκτές κοινές λέξεις του λεξικού οι οποίες χάνουν την πραγματική λεξική τους σημασία όταν αποτελούν συστατικά ιδιοματικών φράσεων. Για παράδειγμα, πέρα βρέχει, ο μήνας έχει 9, σπουδαία τα λάχανα, πράσινα άλογα κ.α.

Κατηγοριοποίηση με κριτήρια προέλευσης

Διάκριση των λέξεων σε λαϊκές και λόγιες λέξεις Αναστασιάδη- Συμεωνίδη & Φλιατούρα (2004), Τομπαΐδης (1998), Τριανταφυλλίδης (1941/1988).

Λαϊκές λέξεις: κληρονομημένες λέξεις, λαϊκά δάνεια, λαϊκά αντιδάνεια

Λόγιες λέξεις: λόγιες λέξεις εξωτερικού δανεισμού, λόγιες λέξεις διαχρονικού δανεισμού, διεθνισμούς, μεταφραστικά δάνεια, λόγια αντιδάνεια, νεολογισμοί και νεοδημοτικοί τύποι.

Λαϊκές λέξεις

Κληρονομημένες λέξεις:

Οι κληρονομημένες λέξεις είναι εκείνες οι λέξεις που υπάρχουν ιστορικά σε μια γλώσσα για μεγάλο χρονικό διάστημα, έχοντας εισαχθεί στην ελληνική κατά την αρχαιότητα ή την ελληνιστική εποχή, από γλώσσες όπως η εβραϊκή και η λατινική, και διατηρούνται σε αυτή μέσα από αλλαγές στη μορφή τους, όπως επιβάλλονται από τη φωνολογική και μορφολογική διεργασία αλλαγής της γλώσσας. Για παράδειγμα, οι λέξεις: σπίτι, σούβλα, λουκάνικο, χρυσός, πατέρας αγκώνας, ένα, για, κ.α.

Λαϊκά δάνεια

Οι λέξεις αυτές εισήχθησαν σε μια γλώσσα από νεότερες γλώσσες όσες κατά την πιο πρόσφατη εποχή και το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους είναι ότι έχουν πλήρως αφομοιωθεί φωνητικά και μορφολογικά από το σύστημα της ελληνικής, αφού εμφανίζουν παραγωγική και κλιτική μορφολογία και συμμετέχουν στη διεργασία της σύνθεσης.

Παραδείγματα:

Γαϊτάνι (<τούρκ. Gaytan)

Γιασεμί (<τούρκ. yasemin)

Πολυθρόνα (<ιταλ. poltrona)

Γραβάτα (<γαλλ. cravate)

Σβάρνα (<σλαβ. barna)

Φουρτούνα(<ιταλ. fortuna)

Κατσαρόλα(<βεν. cazzerola)

Μανάβης (<τούρκ. manav)

Αντιδάνεια

Τα λαϊκά αντιδάνεια είναι λαϊκές λέξεις οι οποίες, σε κάποια χρονική φάση, εξήχθησαν από μία γλώσσα (γλώσσα-πηγή) εφ σε μία ή περισσότερες άλλες γλώσσες (γλώσσα στόχος) και στη συνέχεια επανήλθαν στην αρχική γλώσσα πηγή με αλλαγμένη τη μορφή ή και τη σημασία τους (Πετρούνιας, 2002:60)